

***I Diari di Achille Ratti*, [vol.] I – *Visitatore apostolico in Polonia (1918–1919)*, red. Sergio Pagano i Gianni Venditti, Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano 2013, ss. XLI+482+14 (ilustracje), *Collectanea Archivi Vaticani* 93; [vol.] II – *Nunzio apostolico in Polonia (1919–1920)*, red. Gianni Venditti, Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano 2015, ss. XXIII+327+11 (ilustracje), *Collectanea Archivi Vaticani* 94**

Dzieje stosunków dyplomatycznych między Polską i Stolicą Apostolską sięgają początków XV stulecia. Pierwszym przedstawicielem papieża w Polsce został w 1519 roku bp Zachariasz Ferreri. Natomiast pierwszym stałym nuncjuszem był bp Alojzy Lippomano, który otrzymał nominację od papieża Juliusza III w 1555 roku i pełnił tę misję przez trzy lata. Gdy Polska utraciła niepodległość w XVIII wieku, przerwane zostały także stosunki dyplomatyczne. Ostatni nuncjusz pełniący swą funkcję w I Rzeczypospolitej opuścił Polskę w 1796 roku.

Odnowienie relacji między Stolicą Apostolską a władzami odrodzonej Polski nastąpiło w 1919 roku. W okresie II Rzeczypospolitej przedstawicielami Stolicy Apostolskiej w Polsce byli: abp Ambrogio Damiano Achille Ratti (1919–1921), abp Lorenzo Lauri (1921–1926), abp Francesco Marmaggi (1928–1936) oraz abp Filippo Cortesi (1936–1939). Ich obecność w odrodzonej Polsce i działalność na rzecz przywrócenia stosunków między Watykanem i Rzeczypospolitą Polską sprawiają, że ogromnym zainteresowaniem historyków Kościoła cieszy się każda publikacja dedykowana tej tematyce.

Wydaje się, że początkowy okres działania nuncjatury w Warszawie jest najlepiej opracowany historycznie. Niemała w tym zasługa ks. prof. Stanisława Wilka z KUL-u. Jest on autorem kilkunastu pozycji podejmujących tę tematykę oraz autorem edycji kilku tomów materiałów źródłowych (*Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 57, vol. 1–7: *Achilles Ratti (1918–1921)*, Romae 1995–2003; S. Wilk, *Nuncjusz Achilles Ratti i jego rola w procesie kształtowania się państwa polskiego*, w: *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*, red. Cz. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 331–367; tenże, *Kościół katolicki w Polsce w świetle raportów wizytatora apostolskiego Achillesa Rattiego z lat 1918–1919*, „*Roczniki Teologiczne*” 46 (1999), z. 4, s. 343–355; tenże, *Achille Ratti: First Apostolic Nuncio in the Second Polish Republic*, w: *Nuncjatura Apostolska. Dom Papieski w Warszawie (La Nunziatura Apostolica. Casa del Papa a Varsavia)*, Varsavia 2009, s. 338–355; tenże, *Achilles Ratti visitateur apostolique et premier nonce dans la Pologne renaissante*, w: *La papauté contemporaine (XIX–XX siècles)*, Leuven 2009, s. 345–357).

Wśród opublikowanych w ostatnich latach przez Tajne Archiwum Watykańskie (Archivio Segreto Vaticano) pozycji znalazło się kilka szczególnie cennych dla historii Kościoła w Polsce. Wszystkie ukazały się w serii „*Collectanea Archivi Vaticani*”. Pierwszą z nich jest spis inwentarza zasobów archiwalnych pochodzących z nuncjatury warszawskiej z czasów Achille Rattiego (O. Cavalleri, *L'Archivio di Mons. Achille Ratti, Visitatore Apostolico e Nunzio a Varsavia (1918–1921). Inventario. In Appendice le Istruzioni e la Relazione finale*, a cura di Germano Gualdo, Città del Vaticano 1990). Publikacja stanowi istotną pomoc dla poszukujących w zasobach watykańskich materiałów odnoszących się do kształtowania się relacji między Watykanem a Rzeczypospolitą w pierwszych latach po odzyskaniu wolności. Dla badaczy historii Górnego Śląsku najciekawszym rozdziałem jest ten, który zatytułowano: „*Alta Slesia, Prussia Orientale ed Occidentale 1919–1921*”.

Drugą pozycją, której nie można przeoczyć, badając dzieje Kościoła w Polsce, są dzienniki ks. Ermenegildo Pellegrinettiego. Był on sekretarzem abp. Achillea Rattiego w czasie jego misji w Polsce oraz audytorem nuncjatury do 1922 roku (T. Natalini, *I Diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922*, Città del Vaticano 1994). Na marginesie warto zaznaczyć, że gdy w 1935 roku pojawił się problem z obsadą warszawskiej nuncjatury, wówczas wśród dwóch branych na poważnie kandydatów pojawiło się nazwisko Pellegrinettiego. Był on wówczas nuncjuszem w Jugosławii. Znany był z bezgranicznego oddania Rattiemu i papież Pius XI traktował go niemal jak syna. W przywołanej już pozycji, zawierającej opis archiwaliów z czasów Rattiego, zamieszczony został aneks, a w nim obszerny i bardzo pozytywny w wymowie raport ks. E. Pellegrinettiego z lipca 1921 roku podsumowujący misję nuncjusza Rattiego w Polsce.

W ostatnim czasie wydane zostały przez Archiwum Watykańskie kolejne dwa tomy, przynoszące unikatowy materiał źródłowy. Abp Sergio Pagano, prefekt Archiwum Watykańskiego, we współpracy z archiwistą Giannim Vendittim przygotował opracowanie krytyczne *Dzienników* Achille Rattiego z czasów, gdy ten pełnił zadania wizytatora i nuncjusza apostolskiego w Polsce. Obejmują one cały okres misji Rattiego w Polsce, za wyjątkiem ponadrocznego sprawowania roli obserwatora z ramienia Stolicy Apostolskiej na Górnym Śląsku w trakcie przygotowania do Plebiscytu (16 marca 1920 – 4 czerwca 1921). We *Wstępie* do publikacji redaktorzy obu tomów stawiają pytanie dotyczące brakujących notatek. I, nie mogąc znaleźć jednego wytłumaczenia, podają kilka hipotez. Wedle jednej z nich dyplomata watykański żywił nadzieję na to, że jego misja na Górnym Śląsku, w Opolu, będzie trwała krótko i po powrocie do Warszawy będzie mógł ją zapisać w swoich notatkach. Jak wiemy, stało się inaczej. Pobyt na Śląsku wydłużył się do kilkunastu miesięcy, gdyż jego misja napotkała na wiele przeszkód. Gwoli przypomnienia – w marcu 1920 został mianowany wysokim komisarzem kościelnym dla obszarów Górnego Śląska i Prus Wschodnich, odpowiedzialnym za zapewnienie wolności sumienia w czasie przygotowań do plebiscytu na Górnym Śląsku i podczas jego trwania. W czasie pobytu w Opolu mieszkał na probostwie parafii Świętego Krzyża (obecnie kościół katedralny), co upamiętnia do dziś stosowna tablica. Nie można także wykluczyć i tego, że nuncjusz, przebywając na Śląsku, kontynuował swoje zapiski, ale nie są one odkryte (jeszcze?). Inna z hipotez przedstawiana przez Pagano i Vendittiego mówi o tym, że nuncjusz po prostu nie miał czasu na prowadzenie swoich notatek osobistych w *Dzienniku*. Jedno jest pewne: aktualnie nie posiadamy dzienników Achille Rattiego z czasu, gdy był komisarzem na Górnym Śląsku. Sądząc po tym, jak dostały się do Archiwum Watykańskiego publikowane *Dzienniki*, można żywić nadzieję na odnalezienie brakujących. A zaznaczyć należy, że odkryto je dopiero w 1976 roku! Jak to było możliwe? Do tego czasu znajdowały się w kartonach przechowywanych przez kard. Carla Confalonieriego, który był sekretarzem Rattiego w Mediolanie i kontynuował tę posługę, gdy ten został papieżem. W 1976 roku przekazał je do zbiorów Archiwum Watykańskiego. Przez kolejne lata nie były one udostępniane historykom. Dopiero po 30 VI 2006 roku, gdy papież Benedykt XVI zezwolił na otwarcie akt z czasów pontyfikatu Piusa XI, możliwe było ich gruntowne opracowanie.

Autorzy opracowania we wspólnym *Wstępie* zaznajamiają czytelników z charakterem materiału źródłowego. Swoje odrębne notatki Ratti zmieścił na kartkach czterech prostych zeszytów; takich, jakich uczniowie używają w szkole. Jego pismo jest eleganckie, wyraźne, zgodne z kanonami kaligrafii. Zeszyt czwarty, ostatni, został wypełniony tylko na pierwszych 16 stronach. Pozostałe 64 karty (128 strony) są niezapisane.

Dzienniki zostały opublikowane w dwóch tomach. Ma to służyć pewnej systematyzacji związanej z charakterem pełnionej funkcji. Tak więc pierwszy tom obejmuje okres, gdy Ratti był wizytatorem apostolskim w Polsce (7 kwietnia 1918 – 16 czerwca 1919), i zapiski z tego okresu można znaleźć na kartach Zeszytów I-III. Drugi tom odnosi się do czasu,

gdy był nuncjuszem w Warszawie (3 czerwca 1919 – 15 marca 1920). Te zapiski pochodzą z Zeszytów III-IV. Należy zaznaczyć, że prezentowane tomy *Dzienników* zawierają także notatki z okresu wcześniejszego, dokładnie od dnia, gdy Ratti po raz pierwszy usłyszał o swojej misji. A miało to miejsce 7 kwietnia 1918, gdy został wezwany przez Sekretarza Stanu Pietro Gasparriego, który mu zakomunikował, że zostanie przedstawicielem Stolicy Apostolskiej w Warszawie. Późniejszy papież z podziwu godną starannością odnotowywał wszystko to, w czym uczestniczył dzień po dniu. Znajdziemy więc w diariuszach relacje ze spotkań dyplomatycznych, wizyt, uroczystości religijnych i państwowych, wzmianki na temat stanu zdrowia, informacje o korespondencji otrzymywanej i wysyłanej (zarówno prywatnej, jak i oficjalnej). Uderza ogromna precyzja i konsekwencja w zapisie dat, dni, miesiące, numerów. Z pojawiających się w tekście nuncjusza błędów literowych można wnioskować, że nieraz miał problem z zapisem polskich nazwisk i nazw miejscowych.

W celu ukazania sytuacji politycznej, społecznej i kościelnej, w jakich przyszło pracować w Warszawie Rattiemu, pierwszy tom *Dzienników* został poprzedzony wprowadzeniem ks. prof. Stanisława Wilka. Zwraca on uwagę na sytuację powojenną Kościoła w Polsce: kształt życia religijnego, formy duszpasterstwa, stan seminariów duchownych. Ks. prof. Wilk kreśli również obraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego oraz relacje między katolikami, prawosławnymi, protestantami i Żydami panujące w Polsce w tamtym okresie. Podjął również temat kształtowania się nowych struktur kościelnych w II Rzeczypospolitej. We wstępie do tomu drugiego Roberto Morozzo della Rocca, historyk z Uniwersytetu Roma Tre, przedstawił perspektywę historiograficzną oblicza polityczno-religijnego Polski. Nieco uwagi poświęcił także szczególnemu okresowi działalności Rattiego na Górnym Śląsku w okresie przedplebiscytowym.

Obydwa tomy tekstów źródłowych opatrzone są licznymi i z wielką pieczołowitością przygotowanymi przypisami (ponad 3600!), indeksem osób, instytucji i nazw miejscowych, a także wskazane zostały archiwa i poszczególne zespoły archiwalne wykorzystane przy weryfikowaniu danych historycznych pojawiających się na kartach *Dzienników* Rattiego.

Dla badaczy historii Kościoła na Górnym Śląsku szczególnie ciekawe wydają się być wzmianki o spotkaniach i rozmowach Rattiego z działaczami społecznymi, politykami i duchownymi wywodzącymi się ze Śląska, który jeszcze wówczas znajdował się poza granicami Polski. W *Dziennikach* nuncjusza pojawiają się nazwiska zakonników wychowanych na tej ziemi. Zidentyfikowałem m.in. Wilhelma Michalskiego CM – dziekana Wydziału Teologicznego w Warszawie, Jana Świerca SDB – pracującego wówczas w Kielcach, Józefa Kryskę CM – wykładowcę z Krakowa i Franciszka Sornika SDB. Ciekawa wzmianka znajduje się pod datą 15 lutego 1919 roku: Ratti spotkał się wówczas na przyjęciu u hrabiny Wielopolskiej między innymi z Wojciechem Korfantym. Przy różnych okazjach w zapiskach pojawiają się także postaci innych śląskich duchownych, są to: ks. Ludwik Tunkiel, ks. Teodor Kubina, ks. Paweł Brandys, ks. Anastazy Muża oraz Stanisław Adamski, wówczas poseł z Poznania, późniejszy biskup katowicki. Kilkakrotnie nuncjusz przywołuje tytuł opracowania *Oberschlesien, Polen und der Katholizismus*, którego autorem był ks. Paweł Nieborowski z Namysłowa. Nazwa Górny Śląsk (Alta Slesia) pojawia się wielokrotnie i co zrozumiałe – im bliżej podjęcia misji na Śląsku przez Rattiego, tym częściej. Wpada więc jeszcze raz wyrazić żal, że nie powstały (?), nie zachowały się (?) bądź jeszcze nie zostały odnalezione (?) dzienniki Achille Rattiego z okresu jego pobytu na Górnym Śląsku.

W połączeniu z publikowaną w kolekcji „Acta Nuntiaturae Polonae” korespondencją Achille Rattiego (dotychczas ukazało się siedem woluminów z lat 1918–1920) *Dzienniki* stanowią ważny przyczynek do poznania historii Kościoła i dyplomacji papieskiej z okresu Drugiej Rzeczypospolitej.